

**BOLALARNING TA'LIMYIY MUSTAQILLIGINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI:
TARBIYAVIY STRATEGIYALAR VA OPTIMALLASHTIRISH MUAMMOLARI****Allayarov Muratbay Joldasbaevich** – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsentmuratbayallayarov@gmail.com*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ
ДЕТЕЙ: ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ И ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ****Аллаяров Муратбай Жолдасбаевич** – доктор философии по педагогическим наукам, доцент*Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияз***THE ROLE OF THE FAMILY IN DEVELOPING CHILDREN'S EDUCATIONAL AUTONOMY:
EDUCATIONAL STRATEGIES AND OPTIMIZATION CHALLENGES****Allayarov Muratbay Joldasbaevich** – Doctor of Philosophy in Pedagogical sciences, associate professor*Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: oila, ijtimoiylashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya, subyekt-subyekt o'zaro hamkorligi, oila pedagogikasi, ta'limiy mustaqillik, tarbiyaviy funktsiya, ota-onalik funktsiyasi, pedagogik madaniyat, institutsional transformatsiya.

Rezyume. Maqolada zamonaviy oila bolaning ma'naviy-axloqiy kamoloti va ijtimoiylashuvining fundamental instituti sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda hozirgi tarbiyaviy vaziyat tanqidiy tahlil ostiga olingan.

Ключевые слова: семья, социализация, духовно-нравственное воспитание, субъект-субъектное взаимодействие, педагогика семьи, образовательная самостоятельность, воспитательная функция, родительская функция, педагогическая культура, институциональная трансформация.

Резюме. В статье проводится междисциплинарный анализ современной семьи как фундаментального института духовно-нравственного развития и социализации ребенка. В исследовании подвергнута критическому анализу современная воспитательная ситуация.

Key words: family, socialization, spiritual and moral education, subject-subject interaction, family pedagogy, educational independence, educational function, parental function, pedagogical culture, institutional transformation.

Summary. The article provides an interdisciplinary analysis of the modern family as a fundamental institution for the spiritual and moral development and socialization of the child. The study critically analyzes the current educational situation.

Kirish. Ko'p o'n yilliklar mobaynida oila fanlararo tahlilning fundamental obyekti bo'lib kelmoqda va bolaning ma'naviy-axloqiy kamoloti hamda ijtimoiylashuvi uchun hal qiluvchi makon sifatida qaralmoqda. Mazkur muammoning kompleksligi sababli u doimo ijtimoiy psixologiya, sotsiologiya va pedagogikaning diqqat markazida turadi. Bu jarayonda ijtimoiylashuv tashqi muhit talablari va shaxsning o'z-o'zini tashkil etishga qaratilgan subyektiv qobiliyati o'zaro ta'sirining murakkab natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, shaxsning chuqur ma'naviy-axloqiy rivojlanishini va jamiyatning madaniy tajribasini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Shunday qilib, mavjud ilmiy munozaralar oilani ham bevosita xulq-atvorni modellashtirishni, ham bolaning mustaqil ruhiy faolligini rivojlantirish uchun sharoit yaratishni ta'minlovchi murakkab dialektik institut sifatidagi qarashlar yaqinlashayotganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar: Oilaviy ijtimoiylashuvning shart-sharoitlari va mexanizmlariga bag'ishlangan salmoqli tadqiqotlar korpusi T.Parsons, [7] E.Dyurkgeym, [8] K.Rojers, [9] A.Bandura, [10] U.Bronfenbrenner, [11] E.Erikson, [12] F.Xayder, [13] F.Ollport kabi yetakchi g'arb olimlari asarlarida o'z ifodasini topgan. Shaxs tarbiyasi jarayonida oilaning rolini nazariy anglash ijtimoiy ta'lim konsepsiyalari va psixodinamik yondashuvlarda eng mufassal tarzda bayon etilgan. N.Miller, [14] J.Dollard [15] va A.Bandura [16] kabi tadqiqotchilar rivojlantirgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi doirasida oila bolaning xulq-atvor repertuarini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida talqin qilinadi. Bunda ijtimoiy ma'qullangan faoliyat namunalarini uzatish va me'yoriy xulq-atvor ko'rinishlarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi rag'batlantirish tizimi asosiy mexanizm vazifasini o'taydi. Shu bilan birga, xususan, F.Xayder [17] tomonidan taqdim etilgan ijtimoiylashuvning psixodinamik konsepsiyasi

boshqacha yondashuvni taklif etadi. Unga ko'ra, oilaviy muhit o'ziga xos "tarbiyaviy to'siqlar" tizimi sifatida ko'rib chiqiladi va ularni bosib o'tish boladan jiddiy ichki faollikni talab qiladi. Mamlakatimiz psixologik-pedagogik tafakkurida oilani o'rganish an'anaviy ravishda ijtimoiy pedagogika va tarbiyaning fundamental nazariyasi paradigmalari doirasida olib boriladi. Bu E.V.Gracheva, N.N.Samovilova, N.K.Golovanova, G.F.Piksina, V.S.Shishkina, N.V.Prokazova [6] kabi olimlarning fundamental asarlarida o'z aksini topgan. Tadqiqotchilar oilani ijtimoiylashuvning asosiy mikroomili sifatida tahlil qilib, uning tuzilishi va vazifalari ijtimoiy-madaniy hamda tarixiy omillar ta'sirida jiddiy o'zgariganini ta'kidlaydilar.

Natijalar va muhokama: Zamonaviy oila XX asr boshidagi institutsional modellarga nisbatan sifat jihatidan evolyutsiyani boshdan kechirdi. Bu, avvalo, faqat ota-ona va farzand munosabatlari bilan cheklangan nuklear turdagi tuzilishga o'tishda namoyon bo'ladi. Ushbu strukturaviy qisqarish avvallari turli avlod vakillari va muqobil ijtimoiy rollar hamda hayotiy tajriba tashuvchisi bo'lgan keng doiradagi qarindoshlarning oilaviy tizimga qo'shilishi orqali ta'minlangan shaxslararo muloqotning ko'p qirrali tabiatini yo'qotishga olib keldi. Bu jarayon fonida majburiyatlarining gender taqsimotida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda: an'anaviy yondashuvlar saqlanib qolgan holda, erkaklarning maishiy ishlardagi ishtiroki ko'pincha minimallashtirilgan, ayolning ijtimoiy maqomi esa kasbiy va reproduktiv-xo'jalik vazifalarini birgalikda olib borishi hisobiga sezilarli darajada yuksalgan. Bunga parallel ravishda, oila ichidagi ierarxiyaning dinamik o'zgarishi qayd etilmoqda: bolaning mavqei sezilarli darajada ortib, ontogeneznining nisbatan erta bosqichlaridayoq yuqori ahamiyat kasb etmoqda. Bu xususiyatlarning majmui oilaviy turmush tarzida chuqur qayta qurilish yuz berayotganidan dalolat beradi va bu o'sayotgan avlodni ma'naviy-axloqiy

shakllantirish usullari hamda qadriyatlarni uzatishning yangi mexanizmlarini belgilab beradi [1].

Oila shaxs ijtimoiylashuvining belgilovchi instituti sifatida uning ontogenetik rivojlanishining barcha bosqichlarida asosiy hayotiy makoni bo'lib xizmat qiladi. Bu muhitning sifat xususiyatlari esa obyektiv va subyektiv omillar majmuasi bilan belgilanadi. Ilmiy munozaralarda oilaviy turmush tarzini tizimlashtiruvchi bir nechta asosiy mezon ajratib ko'rsatiladi: oila a'zolarining kognitiv va qadriyat salohiyati darajasi hamda ijtimoiy inklyuziyasi bilan ifodalanadigan ijtimoiy-madaniy jihat; subyektlarning resurs bilan ta'minlanganligi, mehnat va ta'lim faoliyatining o'ziga xosligi bilan belgilanadigan ijtimoiy-iqtisodiy blok; va nihoyat, tarkibiy-tipologik xususiyatlarni (nuklear yoki kengaytirilgan model, tarkibning to'liqligi, reproduktiv xususiyatlar) aks ettiruvchi demografik komponent.

Zamonaviy davrda ota-ona va farzand munosabatlari muammosi o'zining nihoyatda ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Bu oila institutining tubdan o'zgarishi va unga hamroh bo'lgan an'anaviy tarbiyaviy ta'sir modellarining o'zgarishi bilan izohlanadi. Hozirgi ijtimoiy-madaniy vaziyatda uzoq vaqt davomida faqat iyerarxik maqomga tayanib kelgan ota-ona obro'sining legitimligi yemirilmoqda. Uning o'rnini kompetensiyalarga, hissiy yaqinlikka va bolaning subyektivligini tan olishga asoslangan shaxsiy obro'ni shakllantirish zarurati egallamoqda. Bu o'tish ota-onalardan moslashuvchanlikni hamda o'rnashib qolgan pedagogik amaliyotlarni qayta ko'rib chiqishga tayyor turishni talab qiladigan, ko'plab kognitiv va psixologik to'siqlarni yengib o'tish bilan bog'liq uzoq muddatli jarayondir.

Tajriba almashish jarayonini murakkablashtiradigan muhim omil – bu ta'lim maqomining inversiyasi hodisasi. Bunda bolalar ko'pincha katta avlodga qaraganda yuqori darajadagi intellektual va texnologik tayyorgarlikni namoyon etadilar va bu holat muqarrar ravishda oila ichidagi o'zaro munosabatlar tizimida rollarning qayta taqsimlanishiga olib keladi. Bunga parallel ravishda bolaning oila qo'rg'onidan tashqaridagi hayotiy makoni kengayib bormoqda: bolalarning bo'sh vaqt faoliyatining katta qismi tengdoshlarining avtonom ijtimoiy muhitida o'tadi, bu muhitning qadriyat yo'nalishlari esa ko'pincha ota-ona oilasining qarashlariga zid keladi, kattalarning ma'quloviga bo'lgan ehtiyoj esa sezilarli darajada susayadi. An'anaviy iyerarxiya buzilishining qo'shimcha determinant sifatida o'smirlarning erta iqtisodiy faolligi maydonga chiqadi. Moliyaviy mustaqillikka erishish va farzandning oilani moddiy ta'minlashning asosiy subyektiga aylanishi oila ichidagi hokimiyat muvozanati tizimini tubdan o'zgartiradi. Farzandning daromadi ota-onaning daromadiga tenglashgan yoki undan oshib ketgan sharoitda oilaning kichik a'zolarining ijtimoiy-iqtisodiy qaramligi yo'qqa chiqadi. Bu esa oila instituti oldiga yangi voqelikda nazorat, intizom va tarbiyaviy obro' mezonlarini qayta anglash vazifasini qo'yadi.

Oilaning ijtimoiylashuv instituti sifatidagi fundamental ahamiyati I.S.Kon asarlarida batafsil konseptualashtirilgan bo'lib, u bola tomonidan ijtimoiy-madaniy me'yorlarning o'zlashtirilishi (interorizatsiyasi) dinamikasini belgilovchi psixologik-pedagogik mexanizmlar majmuini ajratib ko'rsatadi. Bu mexanizmlar orasida mustahkamlash tizimi kalit rol o'ynaydi: rag'bat va sanksiyalarni tanlab qo'llash orqali ota-onalar bolaning qadriyat va me'yorlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirib, ijtimoiy ma'qullanadigan va deviant xulq-atvor chegaralari to'g'risida barqaror tushunchalarni vujudga keltiradi [2].

Ikkinchi muhim yo'nalish identifikatsiya mexanizmidir. Uning doirasida bola o'zi uchun muhim bo'lgan kattalarning xulq-atvor namunalarni, shaxsiy fazilatlarini va kognitiv qarashlarini ongli yoki ongsiz ravishda o'zlashtirib, ularning namunasini o'zining shaxsiy kamoloti jarayoniga tatbiq etadi. Uchinchi tarkibiy qism – ota-onalarning bola ichki dunyosi tuzilmasiga empatik jalb etilganligi ham kam ahamiyatga ega emas. Ota-onalarning farzandlarining ehtiyojlariga, ekzistensial kechinmalariga va shaxsiy qiyinchiliklariga munosabati yoki, aksincha, ularning subyektiv tajribasiga e'tiborsizlik va befarqlik ko'rsatishi o'z-o'zini anglash hamda shaxs butun me'morchiligining shakllanishida kuchli determinant bo'lib xizmat qiladi. Demak, ushbu mexanizmlar yig'indisi oilaviy muhitni o'ta nozik bir makonga aylantiradiki, bu yerda kundalik o'zaro munosabatlar orqali shaxsning o'ziga xosligi kristallashadi.

V.A.Mudrik zamonaviy oilalar rivojlanishning getero-gen muhiti ekanligini, ularida ijtimoiylashuv mexanizmlarining mazmuni va yo'nalishi sezilarli darajada farqlanishini ta'kidlaydi. Mikrosotsial tizimda ustunlik qiluvchi qadriyatlarga qarab, ota-onalar tarbiyaviy ta'sir strategiyalarini turlicha qo'llaydilar: shaxsni "shakllantirish" va qat'iy intizomni saqlashdek qat'iy belgilangan amaliyotlardan tortib, individual rivojlanishni yengillashtirish paradigmalarigacha. Yuqori darajadagi hissiy moslik, empatik rezonans va chuqur psixologik yaqinlikka erishishga qaratilgan so'nggi yondashuv oilaviy tarbiyaning bugungi kundagi diskursida tobora muhim ahamiyat kasb etib, an'anaviy avtoritar nazoratdan ko'ra subyekt-subyekt o'zaro ta'sirining ustuvorligini ko'rsatmoqda [5].

O'z navbatida, V.A.Slastenin oilaning ijtimoiy institut sifatidagi prinsipial o'ziga xosligi uning tashqi direktiv ta'sirlarga va sun'iy isloh qilish shakllariga yuqori darajada chidamli ekanligida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Boshqaruvning yaqqol texnologikligiga ega bo'lgan boshqa ijtimoiy tuzilmalardan farqli o'laroq, oila avtonomlik va murakkab ichki dinamikani namoyon etadi. Bu esa uning axloqiy-psixologik transformatsiya jarayonini uzoq muddatli va dialektik jihatdan ziddiyatli qilib qo'yadi. Oilaning ijtimoiy-madaniy hodisa sifatidagi ushbu fundamental xususiyati uni oldindan belgilangan yagona andozalar bo'yicha modellashtirish imkoniyatini istisno etadi. Shu bois, ilmiy-pedagogik amaliyotda asosiy e'tiborni oila tizimini tashqaridan "qurish"ga urinishlardan ichki aloqalarni uyg'unlashtirish va bolaning shaxsiy kamol topishining tabiiy muhiti sifatida oila salohiyatini ochishga qaratilgan tarbiya jarayonini tizimli optimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratish maqsadga muvofiqdir [3].

Ushbu yondashuvlarni umumlashtirgan holda, oilaviy tarbiya jarayonini optimallashtirishni muayyan bir oilaning hayot faoliyati obyektiv sharoitlarini chuqur tahlil qilish asosida belgilanadigan, pedagogik ta'sirning imkon qadar yuqori samaradorligiga erishishga qaratilgan maqsadli faoliyat deb ta'riflaymiz. Binobarin, optimallashtirish mavhum pedagogik qoidalarga mexanik tarzda ergashish emas, balki bolaning shaxs sifatida uyg'un rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlarni ta'minlovchi oila tizimining individual-psixologik va ijtimoiy-madaniy voqeligiga tarbiya strategiyalarini moslashuvchan tarzda muvofiq-lashtirish demakdir.

Oila institutining transformatsiya jarayoni nafaqat makrostrukturaviy ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, balki biologik, psixologik, axloqiy va demografik determinantlarning murakkab uyg'unligi bilan ham belgilanadi. Aynan oila evolyutsiyasining ko'p omilli tabiiy oila psixologiyasining tub tuzilmalarida arxaik qoliqlarning g'ayrioddiy

barqarorligini ta'minlaydi, bu esa, o'z navbatida, ushbu institutning rivojlanish trayektoriyalarini o'rganish sohasidagi prognozlash faoliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi [4].

Oila hayot faoliyati ijtimoiy-biologik, moddiy-xo'jalik, axloqiy-ma'naviy va intrapsixik aloqalarni o'zida mujassam etgan ko'p qirrali tizimdir. V.A.Slastenin ta'kidlaganidek, oila evolyutsiyasi chiziqli xususiyatga ega emas: uning hayotiy siklining har bir keyingi bosqichi muqarrar ravishda funksional restrukturizatsiya, ya'ni eskirgan moslashuv mexanizmlarining yo'qolishi va mavjud tarixiy davrga mos keladigan yangi o'zaro ta'sir shakllarining genezisi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuningdek, oila a'zolarining ijtimoiy faolligi parametrlari, ularning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki ko'lam va shaxslararo muloqot xarakteri ham o'zgarib boradi. Pirovardida, oila o'zining fundamental ijtimoiy institut sifatidagi rolini saqlab qoladi. Uning ahamiyati esa ham jamiyatning ijtimoiy-madaniy yaxlitligini qayta tiklashga, ham inson shaxsining kamol topishi va o'zini namoyon etishi uchun shart-sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan bir qator o'rni bosilmas funksiyalarni amalga oshirishi bilan belgilanadi [3].

Oilaning funksional majburiyatlari doirasida tarbiyaviy va ota-onalik determinantlarini farqlash prinsipial ahamiyatga ega, negaki ular mazmunan yaqin bo'lishiga qaramay, bir-biriga aynan o'xshash emas. Tarbiyaviy funktsiya eksternal (tashqi) xususiyatga ega bo'lib, oilaning jamiyat oldidagi missiyasini to'plagan ijtimoiy-madaniy tajribani, jumladan, kognitiv ko'nikmalarni, xulq-atvorning me'yoriy regulyatorlarini va madaniyatning qayta tiklanishini ta'minlaydigan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni avlodlarga yetkazish vazifasini bajaradi. Bundan farqli o'laroq, ota-onalik funktsiyasi internal (ichki) sohaga yo'naltirilgan bo'lib, avlodlar o'rtasidagi munosabatlarda hissiy uyg'unlik va konstruktiv hamijodkorlik muhitini shakllantirishga qaratiladi. Ushbu funktsiyalarning sinergiyasi va bir-birini to'ldirishiga erishish – oila muhitida bola shaxsining shakllanish jarayonini optimallashtirishning asosiy shartidir.

Ushbu o'ziga xoslikni hisobga olgan holda, oila va ta'lim tashkilotlarining o'zaro hamkorligi tarbiyaviy ta'sirning vorisligini ta'minlovchi fundamental pedagogik tamoyillar asosida quriladi. Bu yerda quyidagilar asosiy determinantlar bo'lib xizmat qiladi: ota-onalarning ijtimoiy

maqomi va obro'sini mustahkamlashning ustuvorligi; pedagogik kompetensiyani oshirish va oilaning tarbiyaviy salohiyatini faollashtirish bo'yicha maqsadli faoliyat; shaxsiy hayotning suveren hududiga beo'xshov aralashuvni istisno etuvchi pedagogik nazokatga qat'iy rioya qilish; shuningdek, ma'naviy rivojlanish traektoriyasini loyihalashda bolaning ijobiy shaxsiy fazilatlar va oilaviy turmush tarzining kuchli jihatlariga tayanishni nazarda tutuvchi o'zaro hamkorlikning konstruktiv, optimistik yo'nalishiga sodiqlik.

Shunga qaramay, akademik diskurs va mavjud me'yoriy-uslubiy bazaning tanqidiy tahlili jiddiy ilmiy ziddiyatni yuzaga chiqarmoqda. Pedagogik tizim oilani qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan e'lon qilinganiga qaramay, real amaliyotda oilaviy tarbiya maqsadlari ko'pincha o'z ahamiyatini yo'qotib, institutsional ta'lim maqsadlariga qat'iy bo'ysunib qolmoqda. Oila pedagogikasi ko'p hollarda o'zining mustaqil maqomidan mahrum etilib, faqatgina davlat va sotsiotsentrik vazifalarni amalga oshirish uchun yordamchi vosita sifatida qaralmoqda. Bunday reduksionizm aynan oilada – maktabgacha yosh davridan boshlab – ta'lim subyektiligining fundamental asoslari qo'yilishi faktini e'tiborsiz qoldiradi. Aynan shu yerda bola birinchi marta individual rivojlanish traektoriyasini loyihalash tajribasiga ega bo'ladi va bu o'z navbatida oilani o'zining qadriyat-maqsadli avtonomiyasiga ega bo'lgan ta'lim jarayonining mustaqil, to'laqonli subyekt sifatida tan olishni talab etadi.

Xulosa. Yuqorida bayon etilgan konseptual ziddiyatlar oila va maktab o'rtasidagi o'zaro hamkorlik arxitekturasida tizimli nuqson mavjudligini ko'rsatadi, bunda haqiqiy subyekt-subyekt munosabatlarini amalga oshirish imkoniyati deyarli yo'qqa chiqarilgan. Zamonaviy tarbiya paradigmasida ushbu institutlar o'rtasidagi muloqot ko'pincha vertikal ta'sir xarakterini saqlab qolmoqda, bu esa har bir ishtirokchining mustaqilligi va qo'shgan hissasining qadrini o'zaro tan olishga asoslangan sheriklik modelining shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu muammo psixologik-pedagogik refleksiya uchun eng dolzarb yo'nalishlardan biri maqomini olib, oilaning rolini shunchaki rasman tan olishni emas, balki ularning o'zaro bog'liqligi mohiyatini chuqur nazariy-metodologik jihatdan qayta anglashga o'tishni taqozo etadi.

Adabiyotlar

1. Golovanova N.F. Socialization and upbringing of a child. SPb.: Speech, 2004. 272 p., p. 49. (In Russ).
2. Kon I.S. Psychology of a high school student. M.: 1982 –P. 364. (In Russ).
3. Slastenin V. A. Pedagogy: Textbook for students. higher PED. studies'. Institutions. V.A. Slastenin I.F. Isaev E.N. Shiyonov; edited by V. A. Slastenin. 3rd ed., stereotype. -M.: publishing center "Academy", 2004. –P.576. (In Russ).
4. Ignatovich V.K. The problem of family formation as a subject of designing an individual educational trajectory of a child. Pedagogy: yesterday, today, tomorrow. 2018. Vol. 1. No. 2. -P. 7-12. (In Russ).
5. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: «Академия», 2006.
6. 2012 Activation of ganglioside GM3 biosynthesis in human blood mononuclear cells in atherosclerosis Gracheva E.V., Samovilova N.N., Golovanova N.K., Piksina G.F., Shishkina V.S., Prokazova N.V. в журнале Biochemistry, Supplemental Series B, издательство Maik Nauka/Interperiodica Publishing (Russian Federation), Том 6, № 3, -С. 283-289.
7. <https://studfile.net/preview/9257687/page:33/>
8. [https://4brain.ru/blog0%](https://4brain.ru/blog0%20%20%D0%B0%BD%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%B0/1061252)
9. <https://monocler.ru/karl-rodzhers-cto-znachit-stanovitsya-chelovekom/>
10. <https://baike.baidu.com/ru/item/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82%20%D0%91%D0%B0%BD%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%B0/1061252>
11. <https://psychologos.ru/articles/view/uri-bronfenbrenner>
12. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljournal/article/view/74686>
13. <https://studfile.net/preview/13308475/page:26/>
14. <https://www.aarome.org/about/staff/peter-n-miller>
15. https://hrono.info/biograf/bio_d/dollardd.php
16. <https://albertbandura.com/>
17. <https://studfile.net/preview/2491806/page:23/>